

Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу
VI 2015 11
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

Радмила В. Жугић
Институт за српски језик САНУ
Београд

УДК 811.163.2'373.23:811.163.41'373.23
DOI 10.7251/fil1511035z

ПРОДУКТИВНИ ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКИ ТИПОВИ ИМЕНИЧКИХ ДЕМИНУТИВА СРЕДЊЕГА РОДА У БУГАРСКОМ ЈЕЗИКУ И ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА¹

Апстракт: У раду су анализирани продуктивни творбено-семантички типови именичких деминутива средњега рода у бугарском језику и ујоређени са одговарајућим творбено-семантичким типовима у призренско-тимочким говорима српскога језика. Творбено-семантичка анализа је показала идентичне елементе међу овим блискосродним језичким идиомима с једне стране, али и њихове диференцијалне елементе с друге стране. На семантичком плану се огледа виши степен идентичности нејо диференцијалности семантичких типова компарираних језичких идиома.

Кључне речи: именички деминутиви, творбено-семантички типови, бугарски језик, призренско-тимочки говори, компаративни процес.

Увод

У раду се полази од чињенице да до сада, изузев у два рада, нису вршена компаративна истраживања творбене проблематике у бугарском језику и призренско-тимочким говорима српскога језика.² Будући да је реч о два блискосродна, јужнословенска језичка идиома, у контексту лингвогеографских фактора и међујезичке интерференције говора у контакту, могу се очекивати идентични творбени процеси са идентичним творбено-

-семантичким типовима у категорији именица, придева и глагола. Степен сличности и диференцијалности у овом сегменту граматичке структуре два наведена језичка идиома може се поуздано утврдити контрастивним истраживањем стања у једном и другом идиому. Наша пажња у овом раду усмерена је на компаративно истраживање именичких деминутива средњега рода.

У компаративној творбено-семантичкој анализи именичких деминутива средњега рода, за стање у бугарском језику биће коришћена грађа из речника: Мурдаров и др. 2011: *Обраћен речник на бугарски језик* групе аутора и Младенов 2000: *Бугарско-српски речник*. За призренско-тимочке говоре српског језика грађа је екскерпирана из следећих дијалекатских речника: Златановић 1998: *Речник њивора јужне Србије*; Јовановић 2004: *Речник њивора села Каменице код Ниша*; Жугић 2005: *Речник њивора јабланичкој краја* и Динић 2008: *Тимочки дијалекатски речник*.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватској књижевности и народног језика САНУ* (178009) који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Компаративна анализа именичких деминутива на суфикс *-ка* и његове проширене варијанте *-ичка*, *-инка* у призренско-тимочким говорима српског језика и бугарском језику потврђује три идентична семантичко-творбена типа у оба испитивана јужнословенска језичка идиома (Жугић 2014в: у штампи). В. и рад који истражује именичке деминутиве на суфикс *-че* (*-иче*, *-инче*) у бугарском језику и призренско-тимочким говорима српског језика (Жугић 2015а: у штампи).

Досадашња истраженост творбено-семантичког аспекта деминутива у бугарском језику, српском језику и његовим призренско-тимочким говорима

Релевантна литература о творби речи у бугарском језику као најпродуктивнији процес у творби именица издваја суфиксалну деривацију, а у оквиру ње именичке деривате настале суфиксацијом именица с општим модификационим значењем (Радева 1987: 32–52). У оквиру њих диференцирају се и именице субјективне оцене међу којима су именички деминутиви и аугментативи са значењем умањене или увећане физичке величине, размера или степена без допунске конотације, тј., својство деминуције или аугментације настаје као субјективна оцена онога који оцењује (Исто: 52). Изузев тога, деривати настали по истом творбеном типу, у зависности од контекстуалне употребе развијају и друга значења (хипокористичко, иронично и сл.) (Радева 1987: 57, 60, 63).

Систематизација деминутива унутар именица субјективне оцене изложена је по суфиксима, те се у том смислу, када је реч о деминутивним именичким дериватима средњег рода који су тема овог рада, издваја пет продуктивних творбених типова.³ Запажа се да је у свима њима константа мотивна реч из категорије именица сва три рода, која се у творбеном процесу најчешће јавља као основна именица мушког рода, ређе као основа. Модификација значења мотивних именица, тј. њихов прелазак у деривате деминутивног, хипокористичког, ироничног и сл. значења, врши се помоћу различитих суфикса. Деминутиви изведени истим суфиксом припадају истом творбеном типу у оквиру категорије именичких деминутива, односно у оквиру категорије именица субјективне оцене. Полазећи од ове теоријске поставке у творби деминутива, ауторка систематизује деминутиве према творбеним суфик-

сима. Запазили смо да се међу продуктивним налазе и следећи суфикси помоћу којих се изводе именички деминутиви и у призренско-тимочким говорима: суфикс *-це* (сенò > сенцè, писмò > писъмцè) (Радева 1987: 59); суфикс *-енце* (шишè > шишèнце, момчè > момчèнце, палтò > палтèнце) (Исто: 60); суфикс *-е* (ключ > ключè, орèл > орлè) (Исто: 61); суфикс *-ле* (брат > братлè, мџ > мџлè) (Исто: 62) и суфикс *-че* (бор > борчè, славèй > славèйче, секйра > секйрче, дървò > дървчè) (Исто).

Релевантна граматика бугарског језика *Съвременен български език*, (Бояджиев и др. 1999), у поглављу „Словообразуване“ („Творба речи“), 227–276, бави се претежно теоријским питањима: предметом и задацима творбе речи, врстама морфема, морфемским склопом твореница, непродуктивним и продуктивним основама, творбеним значењима и творбеним типовима, променама у основи у творбеном процесу и различитим начинима творбе речи. У делу о творбеном значењу и творбеним типовима, у оквиру именичких деривата модификационог творбеног значења издвајају се и именице субјективне оцене за означавање умањене или увећане величине, размера деривираниог појма, личног негативног или позитивног става, ироније, пејоративности, хипокористичности и сл., нпр.: сол – солчица, нива – нивичка, писмо – писъмце, куче – кученце, петел – петле (Бојациев 1999: 249, 250).

Видимо, дакле, да и Радева и Бојациев и др. у оквиру именица модификационог творбеног значења разматрају именичке деминутиве и аугментативе као именице субјективне оцене, с тим што Радева више пажње посвећује конкретним творбеним типовима, док Бојациев и др. разматрају творбене типове претежно с теоријских аспеката творбене проблематике.

У српској литератури се истиче да се у деминутивним дериватима са значењем умањених физичких реалија у семантичкој сфери ’неживо’ и деминутивним дериватима из семантичке сфере ’живо’ примарни семантички садржај реализује као субјективна (вредносна,

³ Творбени тип као основну јединицу творбеног система чине лексичке јединице које обједињују следећи елементи: исти формант (суфикс), заједничка категоријална припадност мотивне рече и јединство творбеног значења (Радовић Тешић 2002: 14).

емотивна) оцена објекта именована (Вељковић Станковић 2005: 93–96).

Деминутивни суфикси као модификатори семантике мотивних именица, уз основно значење деминуције физичких размера природних реалија, омогућују индуковање и других прагматичких садржаја у сфери 'живо' за које су релевантни параметри *драћ, мио, сим-йајичан, вредан йоштовања* (у категорији човек), или *млад, мали, неограсйао* (у категорији младо, мало људско биће, младунче животиње, мала животиња) (Ристић С. и др. 2005: 604).

Деминутивним именицама својствена је хипокористичност која у садржај деминутива уноси компоненту симпатије, милоште, као израз наклоности и нежности субјекта према појму на који се указује (Јовановић 2010: 27). Због семантичке структуре деминутивних именица која уз примарну квантитативну компоненту умањења, може у експресивном изражавању реализовати и квалитативну компоненту хипокористичности (Вељковић Станковић 2005: 87) често се категорије деминутива и хипокористика тумаче као јединствен појам.

Деминутивне и аугментативне именице у српском књижевном језику, са теоријског и практичног становишта, из творбеног и семантичког угла, добро су расветљене (Јовановић 2010). У оквиру овог истраживања, аутор укратко скреће пажњу и на неке творбене типове који су одлика дијалеката српског језика, у првом реду призренско-тимочког дијалекта (Исто: 70).

Монографског описа творбе речи призренско-тимочких говора, нема. Постоје, међутим, посебни радови који се баве творбено-семантичком анализом именичких, придевских и глаголских деминутива, као и именичких аугментатива, са диференцијалним приступом овој проблематици у односу на српски стандардни језик.⁴ Именички деминутиви

средњег рода на *-це* (*-енце, -ченце*), *-е* и *-ле* су истражени,⁵ те ћемо се у компаративном приступу служити резултатима сопствених истраживања из постојеће литературе, користећи истовремено и део навођених примера из дијалекатских речника призренско-тимочке дијалекатске зоне.

Творбено-семантичка систематизација деминутива средњег рода у бугарском језику и призренско-тимочким говорима

Систематизацију творбених типова именичких деминутива средњег рода у бугарском језику изложићемо редоследом заснованим на њиховој продуктивности. У сваки творбени модел укључићемо и семантику деривата, засновану на критеријуму означавања ентитета из сфере 'неживо' и сфере 'живо'. Након тога показаћемо стање одговарајућег творбеног типа и његове семантичке карактеристике у призренско-тимочким говорима.

Грађа коју нуди *Обраћени речник бугарског језика* (Мурдаров и др. 2011) наводи на закључак да су изузев творбеног типа деминутива на суфикс *-че* продуктивни и творбени типови на *-це* и његове проширене варијанте *-енце, -ченце*, као и творбени типови на суфиксе *-е* и *-ле*.

По продуктивности, иза творбено-семантичког типа деминутива средњег рода на *-че*⁶, долазе деминутиви изведени суфиксом *-це* (**I, 1**).

Деминутиви творени суфиксом *-це* који се додаје на творбену основу именица средњег рода, припадају семантичкој сфери 'неживо', тј. означавају предмете и остале неживе ентитете умањених физичких размера или умањене количине када је реч о називима животних намирница: *брашњенце* < брашно, *винце* < вино, *влакњенце* < влакно, *дрвце* < дрво, *езерце* < езеро, *железце* < железно, *зрњенце*⁷ < зрњо, *кљб-*

штапи); Жућић 2014б (у штапи); Жућић 2014в (у штапи).

⁵ Жућић 2012б: 193–202.

⁶ О овоме в. рад Жућић 2015а (у штапи).

⁷ За акцентовање полугласника (ъ) и дифтонга ја, ју (я, ю) у бугарском језику, као и полугласника (ь) у призренско-тимочким говорима српског језика коришћен је фонт Akademija 01.

⁴ Жућић 2007а: 377–391; Жућић 2007б: 303–320; Жућић 2007в: 34–43; Жућић 2007г: 383–393; Жућић 2007д: 257–270; Жућић 2009: 81–106; Жућић 2010а: 103–118; Жућић 2010б: 219–239; Жућић 2012а: 223–230; Жућић 2012б: 193–202; Жућић 2013а: 219–232; Жућић 2013б: 279–301; Жућић 2014а (у

це < клѣбѣ (крупко), *колѣце* (точкић) < колѣлѣ, *колѣнице* < коляно, *койици* < копито, *крилице* < крило, *масѣце* < маслѣ, *млекѣце* < мляко, *оїледѣце* < огледѣло, *їерѣце* < перѣ, *їисѣмѣце*⁸ < писмѣ, *їлайїѣнице* < платнѣ, *селѣце* < селѣ, *сїѣбѣлѣце* < стѣблѣ, *сїѣкѣлѣце* < стѣклѣ, *ребѣрѣце* < ребрѣ; само деминутив *їовѣдѣце* < говѣдо је из семантичке сфере 'живѣ' (Мурдарѣв и др. 2011); *имѣнице* < имѣне, *сїренѣце*⁹ < сїрене (Младенѣв 2000).

Деминутиви на прост суфикс *-це*, забележени у речницима говора призренско-тимѣчке дијалекатске зоне, сходно описанѣм стању у бугарском језику, потврђују продуктивност творбено-семантичког типа деривата изведених суфиксом *-це*¹⁰ (II, 1). Идентичност овог творбеног типа огледа се како у истѣм творбеном суфиксу тако и у истѣј граматичкој врсти мотивних именица, што је резултирало изведеницама истог деминутивно-хипокористичког значења и њихѣвом припадношћу истѣј семантичкој сфери 'неживѣ': *винѣце*¹¹, *дрѣвѣце*, *желѣсѣце*, *имѣнице*, *колѣнице*, *кїлѣце*, *колѣце*, *крилице*, *месѣце*, *млекѣце*, *оїледѣце*, *ѣкѣце*, *селѣце*, *сенѣце*, *ївѣце*, *цревѣце*, *челѣце*, *свѣнице*, *сїренѣце* (Жујић 2005); *дрѣвѣце*, *месѣце*, *млекѣце*, *крилице* (Митровић 1984); *бїлице*, *колѣце*, *сенѣце* (Златановић 1998); *дрѣвѣце*, *колѣце*, *месѣце*, *шїлице*, *имѣнице* (Јовановић 2004); *ѣкѣце*, *їилѣце* 'дем. од їило, килограм' (Динић 2008).

Суфикс *-це* је у бугарском језику развиѣо проширене варијанте *-енѣце* (I, 2) и *-ченѣце* (I, 3) као осамостаљене суфиксе који су знатно подигли његову продуктивност. Као такви заслужују појединачно разматрање како због начи-

на на који су настали тако и због њихѣве функције у поновном успостављању деминутивно-хипокористичког семантичког садржаја новонасталих деривата од мотивних именица које су изгубиле деминутивно значење, односно у додатном подизању степена деминутивно-хипокористичке семантике од мотивних, претходно изведених именица деминутивно-хипокористичког садржаја.

Сложени суфикс *-енѣце* (I, 2) настаѣо је перинтеграцијѣм деминутива са суфиксом *-це* најпре код мотивних именица старих *-енѣ* основа које су у множини добиле проширени елемент *-ен-*, типа *знѣме*, *знаменѣ*, *знѣменѣце*, да би се касније аналогно прошириѣо и на остале именице средњег рода.

У семантичкој сфери 'неживѣ' (I, 2а), изведенице суфиксом *-енѣце* имају деминутивно значење, а настају од основа немаркираних именица средњег рода на *-ѣ*, *-е*, типа: *месѣїенѣце* < мѣсто, *їалиїенѣце* < палтѣ (капутић), *їарчѣенѣце* < парчѣ, *ушѣенѣце* < ухѣ (Мурдарѣв и др. 2011); *ѣомѣенѣце* < ѣомѣѣ (ѣуре), *ѣурѣенѣце* < ѣуре, *вїменѣце* < вїме, *вѣженѣце* < вѣжѣ, *їреблѣенѣце* < греблѣ, *їрѣзденѣце* < грѣзде, *їѣрнѣенѣце* < гѣрнѣ, *зѣленѣце* < зѣле (купус), *їменѣце* < їме, *кадифѣенѣце* < кадифѣ (сомѣт), *канайѣенѣце* < канапѣ (фѣтеља, софа), *кафѣенѣце* < кафѣ, *кѣїенѣце* < кѣпе (војничка капа без штита, ѣарета), *коїлѣенѣце* < котлѣ, *кхубѣенѣце* < кудѣ (куѣе, купѣла), *куїенѣце* < купѣ, *лѣзѣенѣце* < лѣзе (виноград), *мазѣенѣце* < мазѣ (подрум), *мезѣенѣце* < мезѣ, *морѣенѣце* < морѣ, *неѣенѣце* < неѣѣ, *їердѣенѣце* < пердѣ (завеса), *їолѣенѣце* < полѣ, *рендѣенѣце* < рендѣ, *сѣменѣце* < сѣме, *сукнѣенѣце* < сукнѣ (тканина шајак), *їшѣменѣце* < тѣме, *їшѣсїенѣце* < тѣстѣ (свежањ), *їїканѣенѣце* < тканѣ (тканина), *фидѣенѣце* < фидѣ, *филѣенѣце* < филѣ (кртина, рибїћ), *циїарѣенѣце* < цигарѣ (муштиклица), *дрѣзѣвенѣце* < дѣзѣвѣ, *шїшѣенѣце* < шїшѣ, *шѣсѣенѣце* < шѣсѣ (путић), *їкенѣце* < їке (їакница) (Младенѣв 2000).

Суфиксом *-енѣце* деривирају се и деминутиви од маркираних именица на *-е*, *-ле*, а тако настали секундарни деривати добијају појачано деминутивно-хипокористичко значење: *нослѣенѣце* < нослѣ (Мурдарѣв и др. 2011); *елѣченѣце* < елѣче, *кнїжлѣенѣце* < кнїжлѣ, *коїлѣенѣце* <

⁸ Деминутиви образовани од именица које пред наставком *-ѣ* имају сугласнички спој од сонорног и шумног сугласника добијају епентетски полугласник испред последњег сонорног сугласника (Раѣева 1987: 60).

⁹ Подвучени деминутив, као и остале подвучене деминутиве у даљем тексту рада успоставила је ауторка овог рада на основу основних мотивних именица из наведеног извѣра. Стручну проверу оваквих деминутива начинила је проф. др Најѣда Ивановѣ са Универзитета у Софији, на чѣму јѣј најискреније захваљујем. В. у Жујић 2012ѣ: 193–202.

¹¹ Експираторни акценат призренско-тимѣчких говѣра, из техничких разлога, бележимо краткоузлазним акцентѣм кнїжевног језика (TNRa 01).

котлè, чушлèнице < чушлè (феферонка) (Младенов 2000).

Именицама на *-e* које означавају младунчад животиња и младе особе (**I, 2δ**), типа *шелè*, *йрасè*, *мајàре*, са ослабљеним деминутивним значењем због неутралисања семе 'мали' доминантном семом 'млад', суфиксацијом суфиксом *-енце* се враћа деминутивно-хипокористичко значење: *мајàренце* < мајàре, *йрасèнице* < прасè, *ййиченце* < птйче, *йтелèнице* < телè (Мурдаров и др. 2011); *кученце* < куче, *мўленце* < мўле (мазга), *ййленце* < пйле, *йейлèнице* < петлè, *йтелèнице* < телè, *шилèнице* < шйле (шиљеже), *йренце* < йре (Младенов 2000). Услед репартиције семантичких компонената 'мали' и 'млад', ослабљено деминутивно и хипокористичко значење је појачано додатном суфиксацијом са *-енце* једном већ деривираних именица суфиксима *-е*, *-ле*: *орлèнице* < орлè, *сърнèнице* < сърнè (Мурдаров и др. 2011); *волèнице* < волè, *козлèнице* < козлè, *кòйенце* < кòте (маченце), *мишлèнице* < мишлè, *йайлèнице* < пàте (пловкица) (Младенов 2000).

Суфикс *-енце* има исту семантичку функцију и у деривирању деминутивно-хипокористичких именица за означавање младих особа како од неутралних именица: *дейлèнице* < детè (Мурдаров и др. 2011), *внўченце* < внўче (Младенов 2000), тако и од једном већ изведених именица са ослабљеном деминутивном и хипокористичком семантиком: *бебèнице* < бeбè (Мурдаров и др. 2011), *братлèнице* < братлè, *мъжлèнице* < мъжлè (Младенов 2000).

У призренско-тимочким говорима, прост суфикс *-це* је такође развио продуктивне проширене варијанте *-енце* (**II, 2**), *-ченце* (**II, 3**)¹².

Сложени суфикс *-енце* настао је најпре додавањем суфикса *-це* на основу зависних падежа именица средњег рода типа *име / имен-*, „а како сугласник *н* не припада стварно основи – наставком се стало осећати *-енце*, које се додавало и другим именицама на *е / ейа*, сада на корен њихов, па су тако добивени деминутиви, односно хипокористици: *детенце* [...] *буренце*“ (Стевановић 1975: 529–530).

¹² В. у Жугић 2012δ: 193–202.

Попут изложеног стања у бугарском језику, суфикс *-енце* је продуктивнији у семантичкој сфери 'неживо' (**II, 2а**), творећи деминутиве од основа неутралних именица средњег рода, али мањим делом и од именица мушког рода на сугласник и женског рода на *-а*, што у бугарском језику није забележено: *мезèнице*, *лалèнице*, *шишèнице*, *влакнèнице*, *меслèнице*, *сйаклèнице*, *сукнèнице* < сўкно (сукњичица) (Жугић 2005); *шишèнице*, *месèнице*, *ћуйèнице* < ћуп (Митровић 1984); *кайèнице* < капа, *собèнице* < соба (Златановић 1998); *йројзèнице*, *лојзèнице*, *шишèнице* (Јовановић 2004); *брдèнице*, *зрнèнице* < зрño (зрнце), *ливадèнице* < ливада (ливадица), *лозèнице*, *месèнице*, *меслèнице*, *сийèнице*, *ћуйèнице* (Динић 2008).

У сфери 'неживо' знатно је мањи број деривата на суфикс *-енце* од изведених маркираних деминутива на суфикс *-е*, при чему суфикс *-енце* уноси виши степен деминуције у секундарно настале деривате: *ћувèченце* < ћувèче, *лислèнице* < листè (листић), *нослèнице* < нослè (носић), *йрсйèнице* < прстè (прстић), *шерйèнице* < шерпè (шерпица) (Жугић 2005)¹³; *лислèнице* (Митровић 1984); *класлèнице* < класлè (класић) (Златановић 1998); *лислèнице* (Динић 2008).

Попут стања у бугарском језику, суфикс *-енце* има исту семантичку функцију и у творби именица из сфере живо, тј. назива за младунчад животиња и птица, као и малих и младих људских бића (**II, 2δ**).

Од именица на *-е* у значењу младунчади животиња и птица као и малих и младих људских бића са ослабљеним деминутивним значењем, суфиксом *-енце* се деривирају именице са поново успостављеним деминутивно-хипокористичким значењем: *ждрèбèнице*, *јарèнице*, *мајàренце*, *мàченце*, *кученце*, *ййленце*, *йрасèнице*, *йтелèнице* (Жугић 2005); *бидèнице* < биде (гушче, пловче) (Динић 2008); *дейлèнице* < детè (Жугић 2005; Митровић 1984), *унўченце* < унўче (Жугић 2005).

¹³ Деривати *ћувèченце* (*ћувèче*), *лислèнице*, *йрсйèнице* нису посведочени у *Речнику јовора јабланичког краја*, а ауторка их овде узима као примере до којих је дошла накнадним прикупљањем лексичке грађе.

У дериватима од маркираних именица на *-е*, суфиксом *-енице* је подигнут степен деми-нутивно-хипокористичког значења: *вејрѐнице* < *вепрѐ* (Жугић 2005), *пѐтлѐнице* < *петлѐ* (петлић) (Жугић 2005; Митровић 1984); *волѐнице* < *волѐ*, *овнѐнице* < *овнѐ* (Динић 2008); *бебѐнице* < *бебѐ* (Митровић 1984, Јовановић 2004, Динић 2008).

Осамостаљени суфикс *-енице* имамо у првостепеним дериватима који су изведени од пуних назива птица: *јолубѐнице* (Митровић 1984), *соколѐнице* (Златановић 1998 и Динић 2008).

Суфикс *-енице* се у бугарском језику везује и за основе маркираних, деминутивних именица на *-че*, формирајући тако посебан проширени суфикс *-ченице* (I, 3).

Еквивалент *-ченице* налазимо код деривата у значењу 'неживо' (I, 3a) од маркираних именица на *-че* са појачаним деминутивним значењем и наглашеним хипокористичким значењем у називима јела: *звѐнчѐнице* < *звѐнчѐ*, *килимчѐнице* < *килимчѐ*, *кѐрабчѐнице* < *кѐрабчѐ* (бродић), *крѐвѐтчѐнице* < *крѐвѐтчѐ*, *шѐдѐчѐнице* < *тѐпчѐ* (топић, лоптица, куглица), *шѐлчѐнице* < *шѐлчѐ*; *карѐдѐчѐнице* < *карѐдѐчѐ* (кромпирић), *кебѐчѐнице* < *кебѐчѐ*, *хлѐбчѐнице* < *хлѐбчѐ*, *шѐшчѐнице* < *шѐшчѐ* (ћевапчић, ражњић) (Младенов 2000).

Од примарних деминутива на *-че* у семантичкој сфери 'живо' (I, 3b), додатном суфиксацијом су изведени: *момѐчѐнице* < *момѐчѐ*, *момчѐнице* < *момчѐ* (Мурдаров и др. 2011); *братѐчѐнице* < *братчѐ*), *добѐчѐнице* < *добѐчѐ*, *дрѐбчѐнице* < *дрѐбчѐ*, *друѐгѐрчѐнице* < *другѐрчѐ*, *елѐнчѐнице* < *елѐнчѐ*, *жабчѐнице* < *жабчѐ*, *жрѐбчѐнице* < *жрѐбчѐ*, *зѐйчѐнице* < *зѐйчѐ*, *кѐнчѐнице* < *кѐнчѐ*, *лѐвчѐнице* < *лѐвчѐ* (Младенов 2000).

Суфикс *-ченице* у призренско-тимочким говорима (II, 3) сложен је из суфикса *-че* и *-енице* од којих сваки понаособ има деминутивно значење, а елемент *це* из суфикса *-енице* обогаћује семантички садржај изведеница суфиксом *-ченице* хипокористичком нијансом. На пример, дериват *аљинчѐнице* настао је суфиксацијом са *-енице* деминутива на *-че* (*аљинчѐ*) од основе *аљин-* (аљина).

Грађа из дијалекатских речника призренско-тимочких говора показује да је суфикс *-ченице* високе продуктивности у извођењу другостепених именичких деривата од маркираних именица на *-че* семантичке сфере 'неживо', појачавајући притом њихово деминутивно-хипокористичко значење (II, 3a): *аљинчѐнице*, *астѐлчѐнице*, *вистѐнчѐнице*, *ѐасѐрчѐнице*, *ѐлавчѐнице*, *дукѐчѐнице*, *зѐлчѐнице*, *конѐйчѐнице*, *куѐйчѐнице*, *лејчѐнице*, *лубѐнчѐнице*, *мајѐйчѐнице*, *мејѐлчѐнице*, *јојѐрчѐнице*, *рукѐчѐнице*, *сачѐнице*, *снојчѐнице*, *сојчѐнице*, *стѐолчѐнице*, *шањѐрчѐнице*, *шалчѐнице*, *шнѐлчѐнице* (Жугић 2005); *снојчѐнице*, *шѐсѐйчѐнице* (Митровић 1984); *јѐручѐнице*, *јѐујчѐнице* 'дем. и хип. од пупа, стомачић' (Јовановић 2004: 583, 584); *барјѐчѐнице* 'дем. од барјак, заставица', *лѐнчѐнице*, *солѐрчѐнице* 'дем. од соларче', *калѐмчѐнице*, *канѐјѐрчѐнице*, *клувчѐнице* 'дем. од клувче, мало клубе, клубенце', *конѐйчѐнице* (Динић 2008).

У семантичкој категорији младунчади животиња и птица, као и у категорији младих људских бића (II, 3b), суфикс *-ченице* има деминутивно-хипокористичко значење: *зѐјчѐнице*, *пѐтлѐчѐнице*, *јѐлчѐнице*, *шѐчѐнице*, *девојчѐнице*, *момчѐнице* (Жугић 2005); *јарчѐнице*, *ласѐтавичѐнице*, *девојчѐнице* (Златановић 1998); *унѐчѐнице* (Јовановић 2004); *зѐјчѐнице*, *шѐйчѐнице* 'дем. од тиче' (птичица), *момчѐнице*, *девојчѐнице* (Динић 2008).¹⁴

Све наведене именице настале су од првостепених деривата суфиксом *-че* са ослабљеним деминутивним или хипокористичким значењем, будући да је у њима сема 'мало' потиснута у корист сема 'младо'. Накнадном другостепеном деривацијом суфиксом *-енице*, у њиховом семантичком садржају поново је доминантом постала сема 'мало', а самим тим су овако настали деривати добили деминутивно значење.¹⁵

Само хипокористичко значење бележи-мо у изведеницама *јовѐчѐнице*, *крѐвчѐнице* (Жугић 2005), а томе у прилог иде чињеница да овде није реч о малим и младим животињским

¹⁴ Остале примере на суфикс *-ченице* в. у Жујић 2012b: 193–202.

¹⁵ О овој појави у књижевном српском језику в. Јовановић 2010: 65–70.

јединкама, већ о одраслим јединкама према којима човек исказује емотивни став привржености и љубави.

Међу продуктивним творбено-семантичким типовима деминутива у бугарском језику налази се и тип деминутива изведених суфиксом *-e* (**I, 4**).

Независно од семантичког типа, с изузетком два примера, сви деминутиви на *-e* образовани су од основа именица мушког рода на сугласник.

У семантичкој сфери 'неживо' (**I, 4a**), деривати на *-e* означавају предмете малих размера, тј. добијају деминутивно значење: *гудуче* < дудук, *езиче* < език, *елече* < елек, *камџе* < камък, *ковџе* < ковчег, *коџле* < котёл, *кључе* < ключ, *краче* < крак, *облаче* < облак, *поџоче* < поток, *часовниче* < часовник (Мурдаров и др. 2011); *шубе* < шуба (бунда) (Младенов 2000).

Судећи по грађи, рекло би се да су деривати из сфере 'живо' (**I, 4b**) приближне продуктивности: *биче* < бик, *воле* < вол, *вълче* < вълк, *козле* < козел, *пџиле* < петёл, *кџиле* < котка, *орле* < орёл, *сърне* < сьрнџ, *бџе* < бџба, *поџиче* < годинак, *тџате* < тџтко, *отрџче* < отрок, *първолаче* < първолак, *близначе* < близнак, *сирџче* < сирџк, *внуче* < внук, *морџче* < морџк (морнар) (Мурдаров и др.); *войниче* < войник, *човече* < човек, *юначе* < юнак (Радева 1987: 61); *вџиче* < вџичо (ујак), *конџе* < кон (коњић) (Младенов 2000).

Чињеница је да су многи деривати на *-e* из обе семантичке сфере, нарочито из сфере за означавање младунчади животиња, постали мотивне именице за деривирање именица на *-енце* са појачаним деминутивно-хипокористичким значењем. У том смислу се учева известан степен семантичке диференцијације између *кџиле* : *кџиленце*, *внуче* : *внученце* и слично.

Када је реч о дериватима на *-e* за означавање одраслих особа, оцена субјекта у одговарајућој контекстуалној ситуацији може бити и негативна, тј. са активираним параметрима којима се изражава ироничан или пејоративан став: *войниче* може бити и млад, пожртвован, симпатичан војник, али и војник недовољно обучен, недовољно заинтересован, неодгово-

ран, непожртвован и слично. Или пак, деминутив *пџате* не означава само младог оца већ и доброг, пожртвованог, драгог, симпатичног оца, независно од семантичке компоненте млад.

Истраживање деминутива на суфикс *-e* у призренско-тимочким говорима потврђује идентично стање овог творбено-семантичког типа у свим битним параметрима (**II, 4**): деривирање претежно од мотивних именица мушког рода, деривирање од мотивних именица из обе семантичке сфере, деривирање именица за означавање одрасле особе хипокористичког али и ироничног, пејоративног значења, способност да као мотивне именице могу везивати за себе суфикс *-енце* и деривирати другостепене деривате појачаног деминутивно-хипокористичког значења.¹⁶

Доносимо известан број деминутива на суфикс *-e* из семантичке сфере 'неживо' (**II, 4a**), из претходно наведеног рада, као и нове примере до којих смо дошли накнадним истраживањем: *биче*, *кључе*, *кожуче*, *коџиле*, *крџиле*, *лисџиле*, *месџиле*, *мосџиле*, *нокџиле*, *носџиле*, *пџајуче*, *пџоџиле*, *пџрџиле*, *пџуџиле*, *сџаќиле*, *суде* (посудица), *чешље*, *шерџиле*; *гудуче*, *гуџиче*, *езиче*, *елече*, *сџируче*, *јајчениче*, *језиче*, *коџуџиче* (Жугић: 2005, Жугић: Картоотека); *лисџиле*, *чешме*, *нокџиле* (Митровић 1984); *лисџиле*, *мосџиле*, *сврдле*, *шерџиле* (Златановић 1998).

Како видимо, с изузетком изведеница *пџајуче*, *сџаќиле*, *чешме* и *шерџиле*, све остале су настале од именица мушког рода на сугласник.

Из семантичке сфере 'живо' (**II, 4b**), наводимо најпре деривате којима се именује младунчад животиња од мотивних именица за одрасле јединке: *вейрџе*, *зајарџе*, *коњџе*, *овне*, *пџеџиле*, *шијарџе* (Жугић 2005); *коњџе*, *пџеџиле* (Митровић 1984); *вейрџе*, *зајарџе*, *коњџе*, *овне*, *пџеџиле* (Златановић 1998); *овне*, *пџеџиле* (Јовановић 2004: 532); *волџе*, *овне* (Динић 2008).¹⁷

¹⁶ О овоме детаљно у раду Жугић 2012b: 193–202.

¹⁷ О томе да ли је *-e* у именицама попут *пџрасе*, *јаре*, *јуне*, *крме*, *мајаре* и сл. граматички наставак или суфикс, Клајн полемишући са Маретићем, Лескином и Стевановићем, извлачи на крају сопствени закључак да је овде ипак реч о суфиксу, будући да се оне „по значењу осећају као изведенице од јарац, јунак/јуница, крмак/

Наши примери показују да се у категорији назива људи овим суфиксом изводе именице средњег рода за означавање сродства, али такви називи не представљају деминутиве, већ су они по значењу хипокористици: *ба̀бе, гѐде, на̀не, та̀иће, чѝче* (Жујић 2005).

Од два слабо продуктивна творбено-семантичка типа на суфиксе *-иц(е)*: *ѣ̀рѡзѡице* (грожђанце), *ло̀зице* (лозјанце), *млѐчице* (млекце), *сѣ̀рчице* (срдашце) и *-ле* у бугарском језику: *бра̀иѣ̀* (братић), *вра̀иѣ̀* (вратић), *мѝшѣ̀* (мишић), *мѣ̀жѣ̀* (мужић), *но̀сѣ̀* (носић) (Радева 1987: 60, 62), у призренско-тимочким говорима суфикс *-иц(е)* није потврђен, док је суфикс *-ле* ограничене лексичке и територијалне заступљености, тј. забележен је једино у Динићевом *Тимочком дијалекатском речнику*: *бичѣ̀* (мали бич), *иѣ̀жѣ̀* (кућица), *ка̀пуѣ̀* (капутић), *сно̀иѣ̀* (снопић), *то̀иѣ̀* (топић), *ѡа̀кѣ̀* (ѡакчић), *шѐѣ̀рѣ̀* (дете шегрт) (Жујић 2012б: 193–202).

Закључна разматрања

Компаративна творбено-семантичка анализа именичких деминутива средњег рода у бугарском језику и призренско-тимочким говорима српскога језика потврђује четири идентична продуктивна творбено-семантичка типа у оба испитивана јужнословенска језичка идиома.

Продуктиван творбено-семантички тип обухвата деминутивно-хипокористичке деривате изведене суфиксом *-це* од мотивних именица средњег рода, а припадају семантичкој сфери 'неживо'.

У оба јужнословенска језичка идиома, суфикс *-це* развија проширене варијанте *-енице, -ченице*. Због начина на који су настали као и због функције у развоју деминутивно-хипокористичког семантичког садржаја новонасталих деривата, ови суфикси су одвојено разма-

крмача, магарац“ (Клајн 2003: 73). Ми напред наведене именице не посматрамо као деминутиве, јер без обзира што се налазе у семантичкој вези са називима одраслих јединки, оне се у данашњем језичком осећању не доживљавају као деминутиви због доминантне семе *млад* у њиховој семантичкој структури.

трани као суфикси који образују други, односно трећи творбено-семантички тип. Ово су идентични елементи у компарираним језичким идиомима.

Попут стања у бугарском језику, суфикс *-енице* је и у призренско-тимочким говорима продуктивнији у семантичкој сфери 'неживо', творећи деминутиве од основа неутралних именица средњег рода, али мањим делом и од именица мушког рода на сугласник и женског рода на *-а*, што у бугарском језику није забележено: *ћу̀иѣ̀нице* од *ћуп*, *со̀бѐнице* од *со̀ба*, *лѝва̀дѐнице* од *лѝва̀да*.

У призренско-тимочким говорима, у сфери 'неживо', у односу на стање у бугарском језику, знатно је мањи број деривата на суфикс *-енице* од изведених маркираних деминутива на суфикс *-е*, али је његова семантичка функција у даљој, секундарној деминуцији првостепених деривата иста као и у бугарском језику: *ћу̀вечѐнице* < *ћувечѐ*, *лѝстиѣ̀нице* < *листѐ* (листић), *но̀стиѣ̀нице* < *ностѐ* (носић), *ѣ̀рстиѣ̀нице* < *прстѐ* (прстић), *шѐрѣ̀нице* < *шерпѐ*.

У оба испитивана идиома, од именица на *-е* у значењу младунчади животиња и птица као и малих и младих људских бића са ослабљеним деминутивним значењем, суфиксом *-енице* се деривирају именице са поново успостављеним деминутивно-хипокористичким значењем: *му̀ленце* < *му̀ле* (мазга), *пѝленце* < *пиле*, *детѣ̀нице* < *детѣ̀*, или се његовим додавањем на маркиране именице на *-е, -ле* њиме деривирају именице са појачаном деминутивно-хипокористичком функцијом, типа *ор̀ленце* < *ор̀ле*, *сѣ̀рѣ̀нице* < *сѣ̀рѣ̀*, *бѐбѐнице* < *бѐбѐ* (у бугарском језику), односно *жѣ̀рѣ̀бѐнице, ја̀рѐнице, гѐтиѣ̀нице, вѐиѣ̀рѐнице* < *вѐпрѣ̀*, *ов̀нѐнице* < *ов̀нѐ*, *бѐбѐнице* < *бѐбѐ*, у призренско-тимочким говорима.

Творбено-семантички тип са суфиксом *-ченице* налазимо код деривата у обе семантичке сфере, у оба испитивана идиома. Они настају додавањем суфикса *-енице* на маркиране именица на *-че*, појачавајући притом њихово деминутивно-хипокористичко значење: *кѝлиѣ̀ченице* < *килимчѐ*, *хлѐбѣ̀ченице* < *хлѐбчѐ*, *шѝиѣ̀ченице* < *шишчѐ* (ћевапчић, ражњић); *жѣ̀рѣ̀бѐченице* < *жрѣ̀бчѐ*; *дру̀га̀рѣ̀ченице* < *друга̀рчѐ* (у бугарском језику); *асѝѣ̀лѣ̀ченице, ко̀ндѣ̀иѣ̀ченице; ѣ̀е*

иљиченце (у призренско-тимочким говорима), односно успостављајући поново деминутивно-хипокористичко значење код дериватима на *-че* са ослабљеним деминутивним значењем: *момиченце*, *момченце* (у бугарском језику), тј. *девдјиченце*, *момченце* (у призренско-тимочким говорима).

Четврти продуктиван творбено-семантички тип представљају деминутиви деривирани суфиксом *-е*. Истраживање потврђује идентично стање у оба јужнословенска идиома: деривирање претежно од мотивних именица мушког рода, деривирање од мотивних именица из обе семантичке сфере, деривирање именица за означавање одрасле особе хипокористичког али и ироничног, пејоративног значења, способност да као мотивне именице могу везивати за себе суфикс *-енце* и деривирати другостепене деривате појачаног деминутивно-хипокористичког значења: *гудуче* < *дудук*, *ковчече* < *кџвеч*, *котиле* < *котел*; *волџе* < *вол*, *вџлче* < *вџлк*; *бабе* < *баба*, *тајаче* < *тајко*; *војничче* < *војник*, *човече* < *човек* (у бугарском језику), односно: *кључе*, *кожуче*; *вејре*, *коње*, *иџиле*; *бабе*, *деде*, *нане*, *тајаче*, *чиче* (у призренско-тимочким говорима).

Извори за бугарски језик

1. Младенов, Марин (2000), *Бугарско-српски речник*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
2. Мурдаров, Владко и др. (2011), *Обраћен речник на бугарски језик* групе аутора (Владко Мурдаров, Татјана Александрова, Маргарита Димитрова, Руска Станчева, Катја Чаралозова, Милен Томов, Николај Паскалев, Атанаска Атанасова), Софија: БАН, Институт за бугарски језик.

Извори за призренско-тимочке говоре српског језика

1. Динић, Јакша (2008), „Тимочки дијалекатски речник“, *Монографије* 4, Београд: Институт за српски језик САНУ.
2. Жугић, Радмила (2005), „Речник говора јабланичког краја“, *Српски дијалектоло-*

шки зборник, LII, Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.

3. Златановић, Момчило (1998), *Речник говора јужне Србије*, Врање: Учитељски факултет.
4. Јовановић, Властимир (2004), „Речник села Каменице код Ниша“, *Српски дијалектолошки зборник*, LI, Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.

Литература

1. Бојациев, Тодор и др. (1999), *Современен бугарски језик* (Тодор Бояджиев, Иван Кучаров, Ђордан Пенчев), Софија: Издавачка књига „Петър Берон“.
2. Вељковић Станковић, Драгана (2005), *Речи субјективне оцене у настани српског језика и књижевности* (необјављена докторска дисертација, одбрањена на Филолошком факултету у Београду 2005).
3. Жугић, Радмила (2007а), „Придевски деминутиви у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне који се односе на особине ентитета из човековог окружења (семантичко-творбени аспект)“, *Зборник Филозофског факултета у Приштини*, XXXVI (2006), Косовска Митровица, 377–391.
4. Жугић, Радмила (2007б), „Придевски деминутиви за означавање особина човека у призренско-тимочкој дијалекатској зони (семантичко-творбени аспект)“, *Српски језик*, 12/1–2, Београд–Никшић: Филолошки факултет у Београду, Филозофски факултет у Никшићу, 303–320.
5. Жугић, Радмила (2007в), „Именичке сложенице с придевом као првим делом у призренско-тимочким говорима“, *Наше стварање*, LIV/2007 (1–2), Лесковац: Лесковачки културни центар, 34–43.
6. Жугић, Радмила (2007г), „Именичке сложенице с именицом као првим конституентом у призренско-тимочким говорима“, *Лесковачки зборник*, LXVII, Лесковац: Народни музеј у Лесковцу, 383–393.
7. Жугић, Радмила (2007д), „Глаголски деминутиви с префиксом ПО- у призренско-тимочким говорима“, *Зборник Мати-*

- це српске за филологију и лингвистику, Нови Сад: Матица српска, 257–270.
8. Жујић, Радмила (2009), „Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком говору (југозападно од Лесковца)“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LII/2, Нови Сад: Матица српска, 81–106.
 9. Жујић, Радмила (2010а), „Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча“, *Зборник радова Филозофској факултету* (Посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу), Косовска Митровица, 103–118.
 10. Жујић, Радмила (2010б), „Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима са продуктивним суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча“, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 78, Нови Сад: 219–239.
 11. Жујић, Радмила (2012а), „Семантичке реализације суфикса -че у именичким изведеницама средњег рода у призренско-тимочким говорима“, *Зборник радова Филозофској факултету*, XLII(1), Косовска Митровица: 223–230.
 12. Жујић, Радмила (2012б), „Именичке изведенице суфиксима -це, -е, -ле у призренско-тимочким говорима“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIV(2), Нови Сад: Матица српска, 193–202.
 13. Жујић, Радмила (2013а), „Деминутиви мушкога рода на -љк (-ак) и његову проширену варијанту -љљк (-љак) у призренско-тимочким говорима“, *Годишњак за српски језик*, XXVI, бр. 13 (посвећен професору Слободану Реметићу), Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 219–232.
 14. Жујић, Радмила (2013б), „Творба личних хипокористика у доњем сливу Јабланице“, *Наше стварање*, LX (3–4), Лесковац: Лесковачки културни центар, 279–301.
 15. Жујић, Радмила (2014а), „Аугментативно-пејоративне изведенице на суфикс -ИШТЕ у призренско-тимочким говорима“, *Окљоих 5: Часопис Одјељења за српски језик и књижевност Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори IV/5*, Издавачки центар Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори, Никшић, 29–36.
 16. Жујић, Радмила (2014б), „Дијалекатски творбени елементи у песничком језику Власте Ценића“, *Дијалектљи српској језика: исљраживања, насљава, књижевности 1* (Зборник радова, Међународни научни скуп одржан 11. и 12. априла 2014 у Лесковцу) (у штампи).
 17. Жујић, Радмила (2014в), „Деминутивне именичке изведенице на суфикс -ка у призренско-тимочким говорима српског језика и бугарском језику (семантичко-творбени аспект)“ (у штампи).
 18. Жујић, Радмила (2015а), „Компаративна анализа именичких деминутива средњег рода на суфикс -че у бугарском језику и призренско-тимочким говорима српског језика“ (у штампи).
 19. Јовановић, Владан (2010), *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Монографије 9, Београд: Институт за српски језик САНУ.
 20. Клајн, Иван (2003), *Творба речи у савременом српском језику 2: суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уљбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
 21. Радева, Василка (1987), *Бљларскољо словообразување*, Софија: Универзитетско издаваштво „Климент Охридски“.
 22. Радовић Тешић, Милица (2002), *Именице с љрефиксима у српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, н. с. књ. 20, Београд: Институт за српски језик САНУ.
 23. Ристић, Стана, Бојана Милосављевић и Владан Јовановић (2005), „Једно могуће решење обраде деминутива са суфиксима -че и -(љ)ић (лексикографско-лексиколошки приступ“, *Српски језик*, X/1–2, Београд: 597–616.
 24. Стевановић, Михаило (1975), *Савремени српскохрватски језик I. Увод. Фонетљика. Морфологија*. Београд: Научна књига.

**PRODUCTIVE FORMATION-SEMANTIC TYPES
OF NEUTER GENDER NOUN DIMINUTIVES IN
BULGARIAN AND PRIZREN-TIMOK REGION
DIALECTS OF SERBIAN LANGUAGE**

Summary

Through comparative analysis of neutral-gender noun diminutives in Bulgarian and Prizren –Timok region dialects of Serbian, four productive formation-semantic types established, featuring the suffixes of –ce, -ence, -cence and –e. In all these types, despite their identical formation structure, there are certain regularities typical either for Bulgarian or Prizren-Timok region idioms. Concerning the semantic function of the prefixes as formation units there are no differential elements, which is expected due to the fact that these belong to Slavic language idioms. The results of the research confirm the regularities stating that the idioms, though close both linguistically and geographically, each show their own specific features in terms of using the formation inventory to produce new lexic units and realising their own communicative function.

radmilazug@gmail.com